

КОНЦЕПЦІЯ «СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ» ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ

В даній статті аналізується концепція «суспільства ризику» з позиції можливості її застосування щодо аналізу політичного ризику. Зокрема, дається аналіз даної концепції, розглядаються погляди Е. Гідденса та У. Бека на дане питання та визначаються ключові аспекти даного суспільства.

В сучасному суспільстві неможливо дистанціюватися від ризиків, оскільки саме суспільство є генератором ризиків. Специфіка сучасного ризику полягає в тому, що «небезпечна реальність прихована від сприйняття», оскільки на рівні буденної свідомості небезпека може не сприйматися [4, с. 101]. Тому, розглядаючи ризикогенні політичні процеси неможливо не враховувати положення теорії «суспільства

ризик» та «цивілізації ризику». Як відомо, поняття «суспільство ризику» вперше використано та обґрунтовано Ульріхом Беком в його фундаментальній праці «Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну». Аналізуючи природу сучасності, він висуває ідею настання її нової стадії – рефлексивної стадії або індустріального суспільства ризику, яке характеризується поняттям «рефлексивна модернізація». Її головна відмінність від попередніх епох в тому, що суспільство виробляє не тільки блага, але й ризики, поширення яких має неконтрольований, глобальний, надсоціальний та нектасовий характер [2, с. 67].

Класичне індустріальне суспільство розпадається, виробництво ризиків стає частиною механізму суспільного відтворення. Виробництво ризиків, які є неминучими наслідками модернізації попередньої епохи та індивідуалізації, тягне за собою трансформацію «традиційних» інститутів класичного індустріального суспільства. Сама рефлексія при цьому розуміється як особлива якість соціальної дії, яка відбиває здатність соціальних суб'єктів усвідомлювати і підтримувати на високому рівні постійне теоретичне осмислення підстав своєї діяльності. Ця модернізація викликає критику результатів її попередньої стадії. Ця стадія вже в меншій мірі сприймається суспільною свідомістю як джерело благ і все більше звинувачується в заподіянні різних небезпек – зростання злочинності, екологічні проблеми, безробіття, розпад сімейних структур і групових відносин; зростання безвідповідальності в суспільстві та державі.

Витрати прогресу і процеси глобалізації, при яких будь-яке локальне явище здатне відбиватися досить далеко від місця події, виносять на перший план питання про принципове виживання людини як біологічного виду в умовах наростаючої хвилі техногенних, пріродогенних і соціогенних ризиків. Таким чином, якісні зміни в суспільстві трансформують основи буття і свідомості, руйнуючи традиційні типи соціального порядку. Цей процес закріплюється у трансформації політичної системи. Розпад колишніх ідентичностей в умовах сучасності тягне за собою дві суперечливі, але взаємопов'язані тенденції: з одного боку, індивідуалізацію відповідальності за ризик, а з іншого – пробудження нових позаінституціональних солідарностей, що прагнуть до протидії тим чи іншим ризикам.

Індивідуалізація відповідальності за ризик означає, що проблема виживання в умовах нових ризиків і розплата за його наслідки набувають на даному етапі яскраво виражений індивідуально-особистісний характер, що виключає прояв усякої колективності. Під впливом ідеологій індивідуалізму держава відмовляється брати на себе відповідальність за контроль і регулювання ризиків. В умовах глобалізації

руйнуються соціальні зв'язки, які в традиційних і індустріальних суспільствах виконували функції формування соціального порядку: надавали індивіду стабільність, почуття надійності буття, впевненості в майбутньому і захищеності, разом з тим сковуючи його ініціативу, обмежуючи свободу, підпорядковуючи особистість групі. Так, Е. Гідденс вважає, що руйнування цих зв'язків звільняє індивіда від традиційних обмежень, позбавляє його надійності та впевненості, підвищує почуття тривожності й страху перед необхідністю обирати. В індивіда не залишається можливостей поклатися на традиції або перекласти на когось тягар ризику [3, с. 56]. Тому глобалізація породжує суспільство ризику як стан загальної занепокоєності, невпевненості та страху. В результаті, індивіди змушені приймати всю відповідальність за подолання ризику на себе, спиратися на власні сили в його подоланні, не чекаючи допомоги держави або референтних груп, які під впливом ЗМІ та інститутів освіти і культури втрачають суб'єктивну цінність в очах індивідів.

Зростання процесів індивідуалізації викликає до життя новий так званий «аскріптивний» різновид соціального буття. В його рамках не визнається станова нерівність. На відміну від станової і класової ситуацій вона складається не під знаком бідності, а під знаком індивідуального і колективного страху. Тому, в перехідний період від класового суспільства до суспільства ризику змінюється і якість спільності (ідентичності), змінюється основна соціальна ситуація, в якій в тому і іншому суспільстві знаходяться люди і яка рухає їх вчинками, поб'єднує або роз'єднує їх. Місце спільності потреби займає спільність страху. Тип суспільства визначає, в цьому сенсі, епоху, в якій виникає і стає політичною силою спільність страху. Боротьба за управління страхами суспільства реорганізує склад ключових агентів модернізації. Частина з них відходить, а інша, змінившись, зберігає або посилює свої позиції. Ризики провокують формування чи відродження нових солідарностей, в основі яких лежить протидія тим чи іншим ризикам, досягнення певного рівня безпеки. Е. Гідденс пише, що епохи, подібні до нашої, неминуче породжують релігійне відродження і різні філософії «нового століття», спрямовані проти наукового погляду на світ [2, с. 12].

На думку Бека, в цих умовах знову виникає коаліція між нестабільністю і радикалізмом. У періоди розвитку подібних рухів посилюються тенденції, пов'язані з уявленнями про «соціалізм», обмеження приватної власності і розмивання особистості в колективі [2].

Можна сказати, якщо в класовому суспільстві розвиток спрямовано до ідеалу рівності (у різних трактуваннях від рівності шансів

до варіантів соціалістичних моделей суспільного устрою), то в суспільстві ризику альтернативним полюсом соціального розвитку виступає поняття захищеності, безпеки. На перше місце ставиться прагнення не до багатства, а до безпеки. Безпека починає відігравати роль нормативного та рушійного принципу суспільства ризику. Місце ціннісної системи суспільства «нерівності» займає, таким чином, ціннісна система «небезпечного» суспільства. Таким чином, рефлексія передбачає визначення заходів безпеки, надійності та оцінку можливостей управління ризиками.

У цьому зв'язку, центральну роль у суспільстві ризику починають відігравати доступ до засобів масової інформації, системи освіти і культури, до інструментів формування символічної складової суспільства. Це пов'язано з тим, що в рамках даних ресурсів визначаються реальні можливості маніпулювання свідомістю соціальних груп та індивідів, а, отже, і управління їх страхами. Тим самим, ідеологія індивідуалізму негативно позначається на довірі всіх рівнів – міжособистісному, соціальному, соцієтальному. Підірвану довіру індивідів і груп один до одного і до системи в цілому поглиблює індивідуалізацію і ще більше перешкоджає інтеграції зусиль з управління ризиками і відповідно приховуванню або ігноруванню важливої інформації, яка могла б запобігти негативним наслідкам або, навпаки, відкрити радикально нові позитивні можливості розвитку суспільства.

У цьому зв'язку, суспільство ризику тісно переплетене з розвитком знань і науки. Зростання знань та їх застосування в сучасному суспільстві призводить до зростання ризиків. Чим глибшим, плюралістичним, багатограннішим є знання людини про природу і про суспільство, чим складнішими є технології, в тому числі інформаційні та управлінські, тим більше виробництво ризиків.

На відміну від небезпек минулого сучасні ризики неочевидні і невідчутні. Для людей вони існують лише в знанні про навколишній світ. Відповідно, суспільство ризику ґрунтується на знанні про ризики, а не на їх відчутній присутності. Звідси, великого значення набувають інформація, комунікації, культура і політичні рішення, в яких відображаються і фіксуються інтерпретації соціально та політично значущих ризиків.

Свідомість ризику значною мірою визначається наукою і орієнтується на неї. У зв'язку з нестачею знання та інформації про ризики або небажанні агентів модернізації враховувати їх у практику у суспільстві ризику можлива і необхідна локалізація ризику в межах окремих соціальних шарів або груп не відбувається. Фактично високодиференційований поділ праці відповідає загальній співучасті у злочині, а співучасть – загальній безвідповідальності.

У цьому плані проявляє себе інша важлива риса суспільства ризику: коли усвідомлене ігнорування ризику ключовими агентами модернізації виступає новим запособом збагачення, інструментом соціального впливу і політичного управління. Ризики відтепер не тільки не підлягають контролю, продукуються і поширюються основними соціальними інститутами, що включають в себе промисловість, наукові, урядові та медійні структури. У результаті обширної участі всіх значущих соціальних інститутів у процесі відтворення такого продукту ризик стає інтегральною характеристикою сучасного суспільства і викликає свою рефлексію. Функцію агентів рефлексії модернізації та відтворення ризиків відводиться науці, інтелігенції, суспільним групам тиску. Діючи спільно, вони здатні підвищити рівень довіри в суспільстві і вплинути на ефективність державного управління, розподілу суспільних благ і ризиків. В такій ситуації істотно зростає роль науки, оскільки на передній план все більше і більше висуваються небезпеки, які люди часто не бачать і не відчують, або не можуть і не хочуть бачити і відчувати. Ці небезпеки можуть проявити себе не за життя самих цих людей, а на їхніх нащадках і для свого виявлення та інтерпретації вимагають залучення науки – теорій, експериментів, вимірювальних інструментів. Якщо експерти є джерелом знань, то завдання урядів полягає у формуванні в суспільній свідомості установок на участь у процесі мінімізації ризиків.

Якщо агенти модернізації погоджуються на визнання і легітимацію ризиків, то концентрація ризику в політичній сфері набуває іншу форму. Вона робиться більш зримою і, отже, більш контрольованою селективної практикою для влади. З тимчасового горизонту ризик зміщується в бік проблем предметної адекватності дій влади і соціального консенсусу. Те, що колись завжди поставало як загроза «надмірної влади», в новий час розпізнається також і як небезпека «недостатньою влади». Як наслідок, в політиці виникає ризик нового роду: ризик втрати функціональності, неефективності і розпаду влади.

Ідеї суспільства ризику тісно пов'язані з рефлексією процесів глобалізації. Для Бека глобалізація є передумовою «кінця» і обумовлює єдність світу, в якому немає «укриттів» від загроз і ризиків. Ризик – це динамічна мобілізуюча сила в суспільстві, що прагне до змін.

Таким чином, концепція ризику передбачає наявність суспільства, активно намагається порвати з власним минулим, – а це головна характеристика індустріальної цивілізації нового і новітнього часу. В тій чи іншій мірі концептуальні розробки суспільства ризику сполучаються з низкою інших усталених концепцій сучасності – «інформаційне суспільство», «суспільство знань», «суспільство споживання»,

«постіндустріальне суспільство», «посткапіталістичне суспільство», «постмодернізм».

Модернізація індустріальної системи розмиває межі природи і суспільства і в умовах високорозвиненої демократії веде до характерного розмивання межі науки і політики. Монополії пізнання, вимірювання і влади вичленяються, зміщуються з передбачених місць і в деякому сенсі стають більш доступними та прозорими. Це призводить до посилення конкурентної боротьби між і усередині різних експертних та соціальних груп, що претендують на те, щоб бути тлумачами глобальні рішення, спрямованні на подолання і передбачення ризиків. При інституційній стабільності та постійних компетенціях влада зміщується зі сфери політики в сферу субполітики.

Важливим, але суперечливим досягненням «концепції суспільства ризику» У. Бека є також питання про соціально-класову природу ризиків, які, на його думку, хоча і концентруються в слабких, соціально незахищених шарах, але поширюються незалежно від влади і благополуччя. З одного боку, У. Бек пише, що історія розподілу ризиків показує: ризики, як і багатства, розподіляються за класовою схемою, тільки у зворотному порядку: багатства зосереджуються у верхніх шарах, ризики в нижніх, – і додає, – ризики не скасовують, а посилюють класове суспільство. Незахищені верства населення додається почуття невпевненості і більш висока ймовірність входження в групи ризику. Навпаки, ті, хто має високі доходи, владу та освіту, можуть купити собі й безпеку і свободу від ризику.

З іншого боку, У. Бек апелює до того, що способи, зразки та комунікативні засоби розподілу ризиків кардинально відрізняються від способів, зразків і засобів розподілу багатства. Зокрема, у процесі поширення модернізаційних ризиків соціальні відмінності і кордони стають відносними. На підставі цього Бек вважає, що суспільства ризику не є класовими суспільствами. Небезпечні ситуації, які виникають в них не можуть сприйматися як ситуації класові, їх протиріччя – не класові суперечності.

Таким чином, значна роль у концепції суспільства ризику відводиться політичним чинникам, впливу державної політики на ключові компоненти суспільства ризику в процесі рефлексивної модернізації. Політичний фактор є центральним для вимірювання даних загроз. У глобальному суспільстві ризику, детермінованому екологічними кризами, глобальними фінансовими кризами і терористичними погрозами з боку транснаціональних мереж терору, політичний фактор виступає як єдиний фактор, який здатний до консолідованої дії. Це джерело, яке може нести й руйнування, й створення.

Бібліографічний список

1. Бек У. Жизнь в обществе глобального риска – как с этим справиться: космополитический поворот / У. Бек // Германия сегодня и завтра. – 2012. – № 10. – С. 1-13.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седелника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-традиция, 2000. – 384 с.
3. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // Тезис. – 1994. – № 5. – С. 116-134.
4. Горбняк О. Політичний ризик та його фактори / О. Горбняк // Політологічні студії : зб. наук. пр. – 2010. – С. 101-106.

В данной статье анализируется концепция «общества риска» с точки зрения возможности ее применения к анализу политического риска. В частности, дается анализ данной концепции, рассматриваются позиции Е. Гидденса та У. Бека по этому вопросу и определяются ключевые аспекты данного общества.

This paper analyzes the concept of «risk society» in terms of its applicability to the analysis of political risk. In particular, an analysis of this concept is conducted, ideas of U. Beck and E. Giddens on this issue are considered and the key aspects of the society are identified.